

CAHIER #1

Landschapslab: nulmeting

Verslaglegging van activiteiten festival
Het Gedroomde Landschap, georganiseerd door
de Warande, Regionaal Landschap Kleine en
Grote Nete en Ar-Tur.

CENTRUM VOOR ARCHITECTUUR,
STEDENBOUW EN LANDSCHAP
IN DE KEMPEN

INHOUD

INLEIDING	4
VERSLAG: ONTDEKKINGSTOCHT NOORDERKEMPEN	6
BEELDESSAY: DYNAMISCH LANDSCHAP	14
LEZINGEN: 10x20x20 LANDSCHAPSONTWERPEN	32
VISIE: INTEGRAAL LANDSCHAPSONTWERP	38
VERSLAG: DEBAT ONTWERPEND ONDERZOEK VOOR DE NOORDERKEMPEN	44
ESSAY: EEN NULMETING BEGINT BIJ NUL	50
JOEW GEDROOMDE LANDSCHAP: WERKEN, LEVEN, WONEN	54
RECENSIE: EXPOSITIE WEG VAN VLAANDEREN	56
COLOFON	58

INLEIDING

Tekst: Edith Wouters
artistiek coördinator Ar-Tur architectuurcentrum

INLEIDING

De regio Noorderkempen aan de rand van het land is een gebied dat “tot diep in de twintigste eeuw een uithoek van België en Vlaanderen was. De Kempen als woestenij, als ‘wilde westen’, als ‘kolonie’. Het ‘Siberië van de lage landen’. Het werd beschouwd als een te ontginnen gebied. In kolonies stopte men de ‘ongewensten’ weg. Het proletariaat uit de steden in landbouwkolonies. De ‘gekken’ in Geel. De landlopers in Merksplas en Lommel. [...] De Kempen waren als verre uithoek van het land ook geschikt om er alle zware, gevaarlijke en vervuilende industrie naartoe te ‘verbannen’ (nucleair, zink, koper, radium, munitie). Stilaan werden de wilde Kempen een ‘getemd land’ met Turnhout als de enige échte stad. Een stad te midden van het groen, waar de nadelen van het verleden (isolement) de troeven van vandaag zijn (groene long, recreatie, onthaasting, stad op mensenmaat). Turnhout is geen grote stad. Met 40.000 inwoners is ze de kleinste centrumstad van Vlaanderen.”¹

Volgebouwd Vlaanderen? Wie even afwijkt van de gewoonlijk bereden wegen in de Noorderkempen, kan een ander Vlaanderen ontwaren, het Vlaanderen dat zich achter de lintbebouwing bevindt.

Het eindrapport van de mobiliteitsstudie uit 2012, in opdracht van het provinciebestuur voor 15 gemeenten in de Noorderkempen, bevestigt dit: “Al lang voor de structuurplanning op gang kwam, werd het concept ‘Taxandria’ gelanceerd, dat aantoonde dat de stad Turnhout (en het stedelijke gebied Turnhout) als enige in de hele Benelux in de vier windstreken omringd is door open ruimte, een bijzondere troef voor de centrumstad van de regio.”¹¹

Weinig vervoersinfrastructuren doorkruisen het gebied. De E19 Antwerpen-Breda, en de E34 Antwerpen-Turnhout-Eindhoven flankeren het gebied. Omdat verschillende gemeenten van de Noorderkempen worden geconfronteerd met bovenlokale mobiliteitsproblemen engageerde het provinciebestuur zich tot de opmaak van een gebiedsgerichte mobiliteitsstudie in nauwe samenwerking met de gemeenten: “In alle Gemeentelijke Ruimtelijke Structuurplannen van de hele Noorderkempen staat kernversterking voorop. Bundeling van het wonen en een sterke concentratie van handel, diensten en voorzieningen in de (hoofd)kernen, dragen samen bij tot de leefbaarheid van grotere en kleinere kernen. Een tweede sterke klemtoon ligt in de belangrijke relatie tussen de kernen en de open ruimte rondom. Daarin zit namelijk de kwaliteit van het wonen in de Noorderkempen. Het zijn allemaal illustraties van het belang dat in de beleidsontwikkeling gehecht wordt aan de sterke

wisselwerking tussen de kernen en de open ruimte. Tegelijk ook gericht werk maken van een sterkere samenhang in de open ruimte, is essentieel in dat verhaal, maar vergt uiteraard opnieuw een gemeentegrensoverschrijdende regionale aanpak. Alleen op die schaal is nieuwe dynamiek te creëren.”¹¹¹

Het pas recent ontsloten en tot voor kort voor de streekbewoners bijna onbekende Turnhoutse Vennengebied toont het belang aan van de ontsluiting van het landschap. Eerder al toonde de ontstaansgeschiedenis van Landschap De Liereman op het grondgebied van de gemeenten Oud-Turnhout, Arendonk en Ravels dat men in de regio in staat is tot cross-sectorale samenwerking. Na intensief lokaal overleg is er in het gebied een raamakkoord tot stand gekomen tussen voornamelijk landbouw- en natuurorganisaties. Daarin worden afspraken vastgelegd over welke gebieden in de toekomst voor landbouw gebruikt zullen worden en welke gebieden naar natuur evolueren. Dit raamakkoord vormde de basis voor het op te maken Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan (GRUP). De Vlaamse Landmaatschappij (VLM) kreeg van de partners het mandaat om, als bruggenbouwer in dit complexe dossier dat verschillende beleidsdomeinen en bestuursniveaus overschrijdt, de uitvoering van het raamakkoord te coördineren. Men ambieert een dergelijke werkwijze nu ook voor het Vennengebied. Is het op deze relatief kleine schaal al niet evident om verschillende sectoren samen te brengen, op grotere schaal blijkt de opmaak van zo’n geïntegreerde landschapsvisie veeleer een preciaire oefening.

Vanuit de specifieke omgeving van een kleine stad en haar landelijke omgeving, en vanuit de artistieke omgeving van Cultuurhuis de Warande, wil Ar-Tur als centrum voor architectuur, stedenbouw en landschap in de Kempen een incubator zijn voor inspirerende duurzame architectuur en landschapsarchitectuur. De betrokkenheid van de kleinere steden en hun landelijke omgeving op de ruimtelijke en architecturale ontwikkeling vraagt immers om een specifiek antwoord, wil men dergelijke regio niet buiten het architectuurdebat houden. De Noorderkempen ontsnapt immers niet aan de grote uitdagingen van de 21ste eeuw met onder meer de druk op de open ruimte, het energie- en voedselvraagstuk, de verdichtingsdruk met appartementisering van de dorpskernen en de vraag naar werkgelegenheid.

Ar-Tur besloot daarom proactief, als onafhankelijke organisatie, door middel van een Landschapslab naar het draagvlak te peilen bij lokale en bovenlokale stakeholders, ontwerpers en experts om

de ambitie van het territorium van de Kempen via ontwerpend onderzoek bloot te leggen en de ruimtelijke uitdagingen als hefboom in te zetten voor een duurzaam toekomstproject voor deze regio.

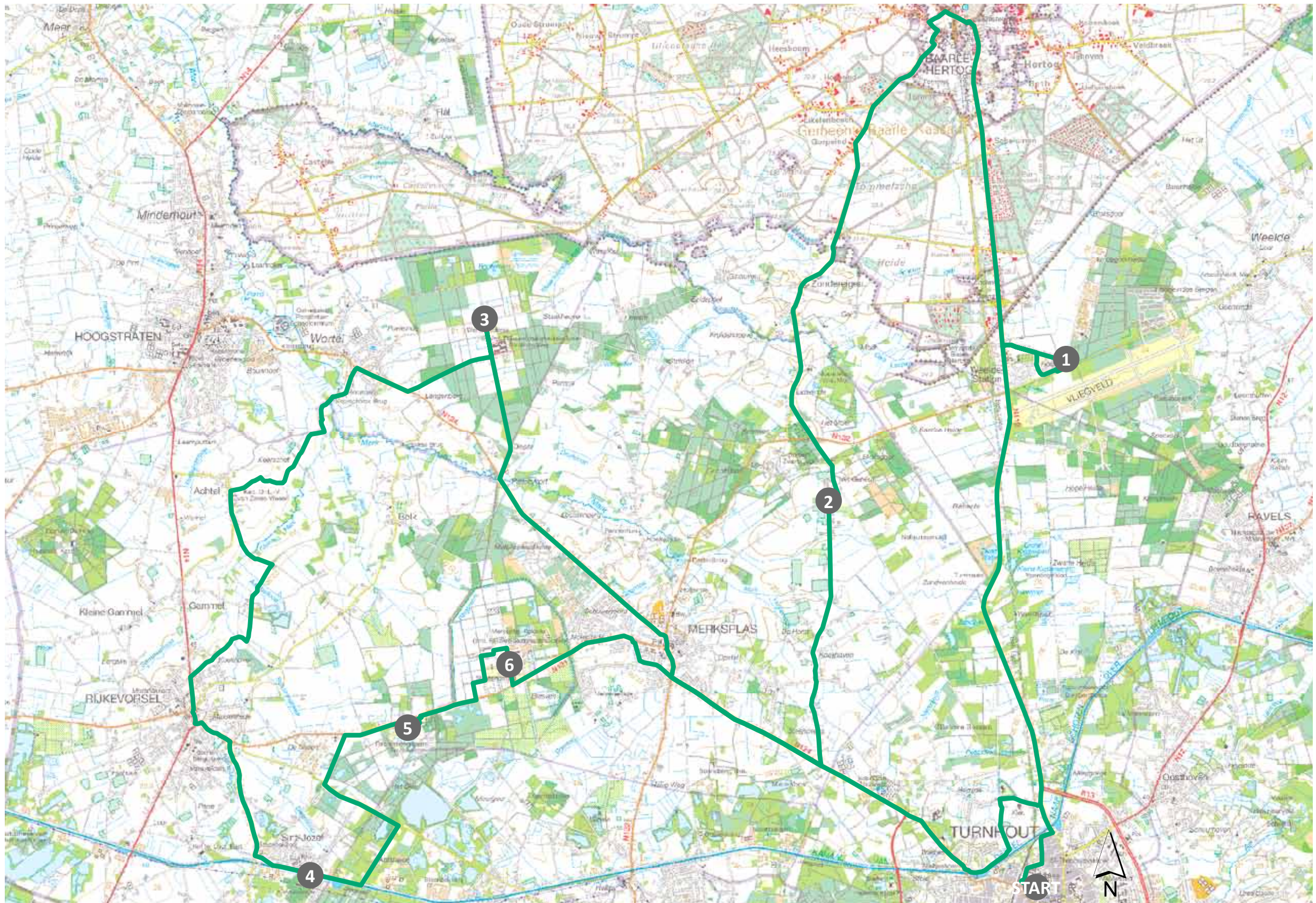
Om een debat op gang te brengen bracht Ar-Tur samen met Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete en de Warande, in het kader van het festival 'Het Gedroomde Landschap' in mei 2013 voor een eerste maal diverse landschapsactoren samen door middel van een ontdekkingstocht door de regio Noorderkempen. Daarnaast dienden een lezing van tien vooraanstaande landschapsonwerpers én een kortstondig onderzoek- en ontwerplab over dat landschap als insteek voor de aanzet van een visieontwikkeling en een debat over de rol van ontwerpend onderzoek en een duurzame toekomst voor de regio. Door los te durven denken van bestaande beelden en de vrijheid te nemen om 'out of the box' te werken kunnen mensen samengebracht worden en nieuwe allianties gesmeed, zo bleek uit de ontdekkingstocht en het debat op basis van het ontwerpend onderzoek nadien.

Het collectieve geheugen van de Noorderkempen bevat alvast enkele historische inspirerende ontwerpvoorbeelden in de vorm van twee landloperskolonies die, naar Nederlands model, omstreeks 1830 werden opgericht. Zo ligt aan de landloperskolonies van Merksplas en Wortel een ambitieuze visie en ontwerpdaad ten grondslag, op een schaal waarmen in Vlaanderen vaak voor terugschrikt. Nu, bijna 200 jaar later, blijken beide domeinen ook qua landschappelijke belevingskwaliteit interessant te zijn, en bieden ze met wisselend succes plaats aan actuele functies als een gevangenis, een illegalencentrum, een zorgboerderij, en dergelijke meer. Essentieel gaat het in oorsprong om een soort productielandschap met landbouw, veeteelt, aanplant van naaldhout voor de mijnen, productie van baksteen en andere nijverheden, grote moestuinen, een school, een hospitaal en recreatie.

Met de werpopgave voor 300.000 extra wooneenheden die Vlaanderen tegen pakweg 2030 dient te realiseren en alle daarbij horende uitdagingen van energie- over voedselvoorziening tot mobiliteit, lijkt het van belang om ook voor de Noorderkempen een integrale visie te ontwikkelen van hoe de regio zich daar wil in positioneren, met een sterke toekomstvisie voor de open ruimte.

Ar-Tur wil zich alvast verder engageren om gebruikers, beleidsmakers en ontwerpers via haar activiteiten te inspireren, en zo mee vorm te geven aan een noodzakelijk regioverhaal. <<

¹ Uit: Stad Turnhout, Aanvraag tot toekenning van de titel 'Vlaamse cultuurstad' in 2012
¹¹ Uit: Vectris, Stramien, Tri-Vizor, Eindrapport Mobiliteitsstudie Noorderkempen, Provincie Antwerpen, mei 2012
¹¹¹ Idem

VERSLAG: ONTDEKKINGSTOCHT NOORDERKEMPEN

Op donderdag 16 mei 2013 trokken we in het kader van festival Het Gedroomde Landschap op ontdekkingsstocht door de Noorderkempen. Met 40 geïnteresseerden onder leiding van erfgoed- en landschapsdeskundigen gingen we op zoek naar plaatsen die het bestaande landschap definiëren. Het werd een boeiende tocht langsheen kleine dorpen verscholen tussen het natuurlandschap tot grote verkavelingsprojecten op de rand van de stad.

Tekst: Jürgen Vandewalle

Beeld: Bart Van der Moeren

Vanuit Turnhout vertrekken we richting Weelde Statie dat vroeger ook de eerste stopplaats was voor de trein tussen Turnhout en Tilburg. Op deze locatie werd kort voor de Eerste Wereldoorlog een groot rangeerstation gebouwd dat nooit is gebruikt omdat de grens tussen België en Nederland tijdens de oorlog werd gesloten. Een dorp dat was ontstaan bij een station werd plots een dorp zonder station volledig losgesneden van alle economische activiteit, achtergelaten als een artefact van de ruimtelijke planning. Het is pas recent dat dit dorp terug ontwaakt uit een lange economische slaap. Het Bels Lijntje, zoals de spoorweg werd genoemd, was eens de bestaansreden van dit dorp en is nu een druk bezet fietspad. Deze wordt in het kader van het 150-jarige bestaan volop geactiveerd, vertelt Dion Heerkens. Zie www.belslijntje.com.

De lijn is in Vlaanderen goed bewaard gebleven waardoor het huidige fietspad de oorspronkelijke route aanneemt. In Nederland wijkt de route op enkele plaatsen af en slingert het fietspad zich tussen de bebouwing. Ook de landschappen van Nederland en Vlaanderen zijn verschillend. De noorderburen hebben een strikte ruimtelijke ordening en veel grote open ruimtes zonder bebouwing. Het landschap is gemaakt en weinig authentiek. Na vele ruilverkavelingen is het landschap uitgekleeft. Het landschap in Vlaanderen lijkt rommeliger maar is authentieker.

Aan Weelde Statie grenst een militair vliegveld. Een deels verlaten NAVO-vliegbasis aangelegd in de Koude Oorlog. Door de grote open vlaktes zijn de Noorderkempen altijd een populair gebied geweest voor ruimtebehoevende activiteiten zoals militaire domeinen. Nu de militaire activiteit is afgebouwd, wordt de grond grotendeels verkocht. (We spreken over ‘witte vlekken’ op de bestemmingsplannen.) Ook natuurorganisaties zien hier opportuniteiten. Doordat deze domeinen sinds eind 19de eeuw zijn afgebakend, heeft de natuur kunnen ontwikkelen waardoor deze een grote rijkdom bezit. Het Agentschap Natuur en Bos wordt betrokken bij het beheer. Langsheen het vliegveld liggen enkele grafheuvels uit de Bronstijd. Deze kwamen overal in België voor maar bleven specifiek in de heidegebieden bewaard door de lage dynamiek en druk op het landschap.

EEN LANDSCHAP VAN HEIDE EN DENNENBOMEN

Waar de Limburgse Kempen een ondergrond met grind heeft en de Zuiderkempes vooral een met zand, wordt het landschap van de Noorderkempes gekenmerkt door kleipakketten, zegt Jan Bastiaens van het Agentschap Onroerend Erfgoed. Dit is niet vergelijkbaar met de diepe kleipakketten rond Boom, maar wel

bepalend voor het landschap. Twee miljoen jaar geleden werd deze klei afgezet in een toen uiterst dynamisch landschap vergelijkbaar met de huidige Nederlandse Waddenzee. In deze context ontstonden zeer specifieke milieus met afwisselend zandbanken en kleiplaten. Door de verscheidenheid aan poreuze lagen en lagen die geen water doorlaten, blijft water op sommige plaatsen aan de oppervlakte staan (vennen en natte laagten) en ontstaan op andere plaatsen droge gronden. Al sinds 5000 tot 6000 jaar geleden werd landbouwactiviteit waargenomen, maar pas vanaf de Middeleeuwen is op de toen immense, boomloze heidevlaktes aan grootschalige heidelandbouw gedaan.

De landbouw was opgebouwd rond drie essentiële elementen: graslanden, heide en akkers. De graslanden voorzagen voedingsgewassen voor de veeteelt, waarna de mest van het vee, vermengd met heidegrond, de akkers moest bevruchten. In de loop van de 19de eeuw verdween deze typische landbouw door de invoer van goedkope Australische wol en Amerikaans graan en door het toenemende gebruik van kunstmest. Een alternatief werd het aanplanten van dennenbossen waarvan het hout werd gebruikt in de mijnbouw. Dennenbossen waren 10 000 tot 15 000 jaar geleden talrijk in de regio maar stierven uit rond het jaar 0. De huidige dennenbossen zijn dus niet authentiek: ze bestaan uit ingevoerde en aangeplante bomen. De eerste bossen werden aangeplant door de familie Nassau op domeinen in Breda, Diest en Turnhout. Tot 1850 bleef de verspreiding van dennenbossen beperkt. Toen in België op grote schaal aan mijnbouw werd gedaan, was er een enorme behoefte aan stuthout dat vanuit onder meer de Noorderkempes werd aangeleverd.

CLUSTERS VAN INTENSIEVE LANDBOUW

Ook het gehucht Geheul in de gemeente Merksplas herbergt een ruimtebehoevende activiteit. Tot 20 jaar terug was het een kleine kern met verspreide boerderijen, nu ligt hier een grote aaneengesloten zone met serrebouw. Vanwege elektriciteits- en transportvoorzieningen is het voordelig om glastuinbouw te clusteren. De zone bij het Geheul is uitgegroeid tot een groot serrecluster in een gebied dat daartoe in feite niet voorzien is. Glastuinbouw van een dergelijke omvang is eerder vergelijkbaar met een industrieterrein en kampt dan ook met gelijkaardige problemen. Een ruimtelijk uitvoeringsplan is nodig om de sociale en economische spanningen in het gebied aan te pakken. Landbouwgrond die aangeduid is voor glastuinbouw wordt duurder waardoor gewone landbouwers worden weggeconcentreerd.

Ook de overvloedige verlichting van de kassen wordt door de buurtbewoners niet aangenaam bevonden. De terugkaatsing van het licht op het wolkendek maakt het 's nachts erg licht. Recent worden de lichten 's nachts gedoofd, zodat het natuurlijke proces van dag en nacht wordt bewaard. Een laatste problematiek is de zogenaamde visuele vervuiling. De provincie streeft ernaar om in samenspraak met de landbouwers rond de complexen groenbuffers te realiseren om deze beter te integreren in het landschap.

Naast grote landbouwbedrijven kent het Geheul een typische dorpsstructuur die veel dorpen in de Noorderkempen kenmerkt: een alleenstaande kerk tussen enkele verspreide woningen en boerderijen. Lang werd aangenomen dat dergelijke kerken op die plaats, in het midden van nergens, gesticht werden en dat de bebouwing rondom dan later werd gerealiseerd. In werkelijkheid werden de kerken midden in een dorpskern gebouwd. Pas later verplaatsten de woningen en boerderijen zich naar de rand waardoor de kerk, als monument van een verdwenen dorpskern, alleen kwam te staan.

DE NATUURLIJKE RIJKDOM VAN EEN GEMAAKT LANDSCHAP

De Noorderkempen kent twee landloperskolonies die, naar het voorbeeld van de kolonies in Nederland, omstreeks 1820 werden opgericht. Wortel-Kolonie was een vrije kolonie, hier werden landlopers geplaatst om de arme grond te ontginnen. Merksplas-Kolonie was een onvrije kolonie die vanaf een bepaald moment dienst deed als gevangenis. Beide kolonies wordt gekenmerkt door een rationeel masterplan met brede wegen die haaks op elkaar samenkomen. Langsheen de wegen staan rijen met hoge bomen. Op het kruispunt van de twee voornaamste dreven situeren zich de belangrijkste functies, onder meer het casino, de vroegere feestzaal voor de bewakers en een grote boerderij. Om de eigenheid van de kolonie te vrijwaren werd recent een inrichtingsplan opgemaakt dat het plan Vandermaelen uit 1860 als basis neemt. De landbouw wordt ingekaderd door langs de dreven begroeide bermstroken van 25 tot 30 meter te voorzien.

Het landschap werd tijdens de ontginningsfase vanaf de jaren 1820 vrij intensief bewerkt en wordt dan ook gekenmerkt door een grote gelaagdheid, een soort verticale landkaart die de evolutie van de kolonie leesbaar maakt. De leemlaag is op sommige plaatsen weggegraven om met behulp van veldovens stenen te bakken voor de huizen. Op andere plaatsen is gepoogd de vennen weg te

werken tijdens de ontginning. Ook werd over het gehele gebied stadsmest teruggevonden, een samenveegsel dat uit de steden via een ossenspoor naar de Noorderkempen werd gebracht.

Als een netwerk door en langs de kolonie loopt een systeem van irrigatiegrachten die in het inrichtingsplan (dat ook voorziet in de herstelling van het landschap) deels worden dichtgewerkt. Het openhouden van een gracht door het bos blijkt te arbeidsintensief en ook nadelig voor het bos, omdat de grond er plaatselijk uitdroogt en het onderhoud van de gracht vernieling met zich meebrengt. De bomenrijen langs de dreven worden systematisch vervangen met aandacht voor de rijke flora en fauna die er rond zijn ontstaan. In de Amerikaanse eiken vinden vleermuizen hun habitat, ook groeien er zeldzame paddenstoelen.

De kolonies zijn als een kleine blauwdruk van de maakbare samenleving die vooral door utopisten werd uitgedragen. Het masterplan met haar massale ontginning en het idee om mensen een nieuwe rol te geven in de samenleving komt rechtstreeks uit het handboek van de 19de-eeuwse stedenbouw. Het is opmerkelijk dat een dergelijk concept, dat vaak uitging van een tabula rasa van de omgeving, na verloop van tijd bukt van de natuurlijke rijkdom. Naast heel wat organisch gegroeide dorpen kent de Noorderkempen nog meer gemaakte plaatsen zoals Wortel-Kolonie. Zowel Turnhout als Hoogstraten zijn gestichte steden. De laatste kaderde in de expansiepolitiek van de hertog van Brabant. Het stichten van een stad tegenover een bestaand kasteel was een gebruikelijke politieke strategie in de Middeleeuwen. Op die manier werd Hoogstraten in de 13de eeuw opgebouwd recht tegenover het kasteelhet Gelmelslot. De huidige naam van de centrale as, de Vrijheid, refereert nog altijd aan de rechten en vrijheden die een stad destijds kreeg. Wat nog refereert naar deze periode uit de geschiedenis is de typische planmatige opbouw van Hoogstraten met een rechte dreef van kerk naar kasteel die de verbinding tussen deze twee instituten moest verbeelden.

DRADEN, BUNKERS EN KANALEN

Op de grens tussen Nederland en Vlaanderen passeren we een luguber stukje geschiedenis: de dodendraad. Twee hoge hekwerken met prikkeldraad herinneren ons aan de functie van deze grens tijdens de Eerste Wereldoorlog: het ontsnappen van Vlamingen naar Nederland tegenhouden. Waar België volop betrokken was bij deze oorlog, was Nederland neutraal en bespaard van het oorlogsgeweld. Langsheen deze grens zijn verschillenden die de ontsnappingspoging waagden omgekomen. Het opmerkelijke aan de dodendraad is dat ze niet pal op de

grens was opgetrokken, maar enkele kilometers landinwaarts in Vlaanderen. De Noorderkempen kent meer oorlogsgerelateerd erfgoed, zoals de Antwerpen-Turnhoutstelling langs het kanaal waarvan veel bunkers bewaard zijn gebleven. Via uitzonderlijke luchtfoto's uit de Eerste Wereldoorlog, de Zimmermanncollectie, is een inventarisatie gemaakt van deze Stellung.

De kanalen in de Noorderkempen zijn net als de kolonies een overblijfsel van visies op de maakbaarheid van het landschap. Doordat de Noorderkempen uit moeilijk te bewerken heidegrond bestaat, was het lange tijd een streek die grote armoede kende. In de 19de eeuw werden grootse plannen op tafel gelegd om hieraan een einde te brengen. De aanleg van een kanalennetwerk en een vloeiwiedensysteem moest van de Kempen een welvarende streek maken. Het plan van ambtenaar en ingenieur Ulrich Kümmmer draaide echter uit op een fiasco. De kosten wogen nauwelijks op tegen de baten en omwille van een rekenfout werd al vlug duidelijk dat indien alle irrigatiesystemen operationeel zouden

zijn het kanaal zonder water zou komen te staan. De enige economische activiteit die werd gegenereerd, waren steenbakkerijen langs het kanaal die de aanwezige kleilagen ontgonnen en enkele verspreide industrieterreinen. Toen rond de jaren 1970 het transport per boot veelal plaats maakte voor het transport per vrachtwagen, bleek hoezeer deze bedrijven afgesloten waren van de hoogstnoodzakelijke infrastructuur. Recent werd gestart met de ontwikkeling van een gewestplan dat de conflicten die uit deze situatie voortkomen, moet verhelpen. Er wordt gezocht naar oplossingen voor het ontsluiten van bedrijventerreinen die in het niets liggen, zonder grote doorsnijdingen van het landschap te moeten maken.

DE TOEKOMST VAN HET LANDSCHAP

De volgende halte is Merksplas-Kolonie. Deze kolonie is groter dan die in Wortel en kent al vrij snel een andere insteek als gevangenis in plaats van als opvang voor landlopers. Het domein heeft twee boerderijen, een kapel en vroeger zelfs een eigen

hospitaal. De gevangenisstructuur was beeldbepalend voor het dorp. In de overgeleverde woningen is de hiërarchie van het gevangenispersoneel zichtbaar. De woningen van de hogere kaderleden kregen een rode beuk in de tuin en werden voorzien van een hogere inkom met meer treden dan de woningen van het lagere kaderpersoneel. De integratie van de kolonie met zijn geletterde, hoofdzakelijk Franstalige kaderleden betekende al vanaf het begin een sociale kloof met de inwoners van Merksplas zelf. Dit was een boerengemeente met een andere sociale klasse. Inmiddels worden de huizen ook door anderen bewoond in een erfpachtsysteem. De gevangenis werd eind vorige eeuw uitgebreid met een asielcentrum. De strenger wordende veiligheidseisen veroorzaakten hekwerken in het landschap die de dreven hier en daar afsluiten. Ook is gestart met de restauratie van verschillende gebouwen, een faseringsplan dat tot 2020 loopt. Omwille van de grote historische en natuurlijke waarde van de kolonies in de Noorderkempen en Nederland wordt gewerkt aan een dossier om deze geplande domeinen tot UNESCO-werelderfgoed te maken.

De laatste stop bracht de groep in het Noorden van Turnhout waar in de komende periode van 20 tot 30 jaar 3000 nieuwe woningen worden gepland. Een stadsboerderij duidt het midden aan van deze stadsuitbreiding. Van hieruit moet zich

een park, bestaande uit drie lobben, ontwikkelen dat met één vinger wijst naar Turnhout en met de andere vingers richting de Noorderkempen. Om dit park te realiseren werd in samenwerking met de bouwpromotoren een vernieuwende strategie uitgedacht: voor iedere vijf hectare bouwgrond moet elke bouwpromotor investeren in een hectare park, ook al ligt dat park niet binnen de verkaveling. Zo kan zonder grote investeringen van het gemeentebestuur een duurzaam en groen stadsdeel ontwikkeld worden.

De Noorderkempen is geëvolueerd van een gebied waar het landschap een barrière voor economische ontwikkeling betekende, tot een recreatief en economisch netwerk waarin het landschap een grote en belangrijke rol vervult. De attitude van de gebruikers van de Noorderkempen ten aanzien van het natuurlijke erfgoed is drastisch veranderd, van de 19de eeuw waar het landschap naar de marge verdween tijdens het realiseren van utopische projecten, tot de recente ontwikkelingen waar het landschap als doel op zich wordt beschouwd. Op verschillende schalen, van het kleine Wortel-Kolonie tot de uitbreiding van een stad, wordt 'gewerkt' aan de Noorderkempen opdat het ook in de toekomst nog dynamische en rijke plaatsen zal kunnen herbergen.

<<

BEELDESSAY: DYNAMISCH LANDSCHAP

De Noorderkempen is gevarieerd en dynamisch. Fotograaf Bart Van der Moeren trok door de regio op zoek naar mooie, typische en schurende plekken. Langs dorpsranden, dorpskernvernieuwingen, de grens, enclaves, glastuinbouw, dorpslinten, kolonies, natuur, landbouw, bossen, dreven, waterlopen, kanalen, vennen, industrie en bedrijvigheid, winkelgebieden, erfgoed, verblijfsrecreatie, stadsranden en meer.

Beeld: Bart Van der Moeren

p. 14 stadsrand Turnhout
p. 16 Weelde Statie
p. 18 vennengebied ten noorden van Turnhout
p. 20 Breebos, winkelcentrum en verblijfsrecreatie
p. 21 Weelde Statie
p. 22 Merksplas-Kolonie
p. 24 kanaal bij Sint-Jozef-Rijkevorsel
p. 26 Merksplas-Kolonie (boven), dorpskern Merksplas (onder)
p. 27 kanaalzone Turnhout
p. 28 Wortel-Kolonie
p. 30 kanaal bij Sint-Jozef-Rijkevorsel
cover: glastuinbouw bij het Geheul

LEZINGEN: 10x20x20

LANDSCHAPSONTWERPEN

Tien ontwerpers, twintig beelden en twintig seconden per beeld. Tijdens de lezingavond kwamen bijzondere landschapsontwerpen uit Vlaanderen en Nederland aan bod, steeds met een link naar de thema's die spelen in de Noorderkempen. Van een brug tot een regionale visie.

1. HUB – THOR WETENSCHAPSPARK GENK

HUB maakte het masterplan voor Thor Wetenschapspark op de voormalige mijnsite van Waterschei, met 220 000 m² labo- en kantoorgebouwen. Het plan kiest resoluut voor de bestending, versterking en beleving van het reeds aanwezige landschap als sleutelelementen voor de toekomstige ruimtelijke structuur. Elf gebouwclusters vormen een compositie op het terrein. Hun onderlinge plaatsing is ingegeven door de bodemgesteldheid, uitzicht, bezonning en toegankelijkheid.

www.hub.eu

2. LOLA LANDSCAPE ARCHITECTS – REGIONALE BIOLOGISCHE VEETEELT

Ontwerpend onderzoek in opdracht van de Nederlandse Rijksadviseur voor het Landschap. Naar een biologische manier van veehouderij, waarin voor varkens een landschap wordt vormgegeven waarin ook bezoekers welkom zijn.

www.lolaweb.nl

3. JAN MOEREELS, GEMEENTE BRASSCHAAT – RUIMTELIJK BELEID BRASSCHAAT

De gemeente Brasschaat speelt al jaren een pioniersrol in Vlaanderen door zijn ecologische benadering van het openbaar domein. Brasschaat was bij de eerste gemeenten die resoluut koos voor het opnieuw openleggen van grachten, het scheiden van riolering en hemelwater en het versterken van groene en zachte bermen. De keuze van laanbomen gebeurt steeds in wisselwerking met het reeds aanwezige groen van privétuinen waardoor het geheel een meerwaarde krijgt.

www.brasschaat.be

4. RO&AD ARCHITECTEN – LOOPGRAAFBRUG

De West-Brabantse Waterlinie is een verdedigingslinie van een reeks forten en steden in het zuidwesten van Nederland uit de 17de eeuw. Fort de Roovere, kreeg een recreatieve functie met wandel- en fietsroutes. Omdat de architecten het oneigenlijk vonden om een brug te maken over een gracht van een verdedigingswerk, ontwierpen ze een houten brug die je vrijwel niet ziet. De brug ligt als een sleuf in de gracht en in het fort en vormt zich zo naar de contouren van het landschap.

www.ro-ad.org

5. ARTGINEERING – WILLEMSOORD

In het Nederlandse koloniedorp Willemsoord zijn de twee kruisende ontginningsassen, met de daaraan vrijstaande boerderijen en huizen, beeld- en structuurbepalend. De bewoners gaven aan dat ze graag meer woningen in het dorp willen voor starters en ouderen, onder meer om de gemeenschapszin en het verenigingsleven in stand te kunnen houden. In de huidige plannen leidt dit tot uitbreiding van het bestaande nieuwbouwwijkje in het centrum, net achter het lint. Artgineering laat in hun studie van Willemsoord zien, dat dit nieuwbouwwijkje een losse entiteit is, die niet bijdraagt aan de kwaliteiten van het dorp.

www.artgineering.nl

6. VAN BERGEN KOLPA – PARK SUPERMARKT

Park Supermarkt is een ruimtelijk ontwikkelingsmodel voor een Landschappelijke Supermarkt gelegen in de Metropolitane Stadsparken van de Randstad. Een nieuwe rol voor het Hollandse polderlandschap, ooit het icoon van de voedselproductielandschappen. Op goed bereikbare plekken als de gemeente Midden-Delfland wordt op basis van de onderliggende grondsoorten (veen en klei), een verhoogd waterpeil en nieuwe klimaatzones (gematigd, mediterraan en tropisch) een volledig nieuw landschap geïntroduceerd waar de inhoud van een hedendaagse supermarkt wordt verbouwd en verkocht. Elke afdeling kent zijn karakteristieke opbouw en productsoort als pandan- en risottorijst op verspringende terrassen, tilapiavis in meanderende bassins, kiwi's en avacodo's langs golvende fruitmuren.

www.vanbergenkolpa.nl

7. STUDIO 013 SECCHI VIGANO – MASTERPLAN DE HOGE RIELEN

Het masterplan voor de Hoge Rielen stelt een strategie voor in ruimte en een strategie in tijd: flexibel, maar coherent. In de visie ontmoeten natuur, recreatie, educatie en het verleden van de locatie elkaar. De Hoge Rielen was op zoek naar een nieuwe identiteit. Het masterplan focust op de twee belangrijkste ruimten: het nabijheidsgebied en de contactstrip.

www.secchi-vigano.it

8. STROOTMAN LANDSCAPE ARCHITECTS – DRENTSCHE AA

Het stroomgebied van de Drentsche Aa is de decennia van ruilverkaveling vrij ongeschonden doorgekomen. Toch raakt het gebied langzaam maar zeker gefragmenteerd en groeit het dicht. De landschapsvisie Drentsche Aa laat de historische gelaagdheid beter zichtbaar worden. De visie gaat in op alle schaalniveaus en doet uitspraken over alles wat van belang is voor de toekomst van het gebied: archeologie, beheer, nieuwe landgoederen, overdadige verkeersmaatregelen, recreatief netwerk, waterberging, nieuwe belvedères, dorpsuitbreidingen en landbouw.

www.strootman.net

9. LAND + BRUT – DORPSKERN RETIE

Het masterplan, opgemaakt door het team LAND + BRUT, definieert in acht krachtlijnen een kader voor de ontwikkelingen die in de dorpskern van Retie de komende 30 jaar zullen plaatsvinden. Het plan wil het landschap terug betrekken bij het centrum. Het landschap wordt daarmee opnieuw een structurerend element voor de bebouwde en de onbebouwde ruimte.

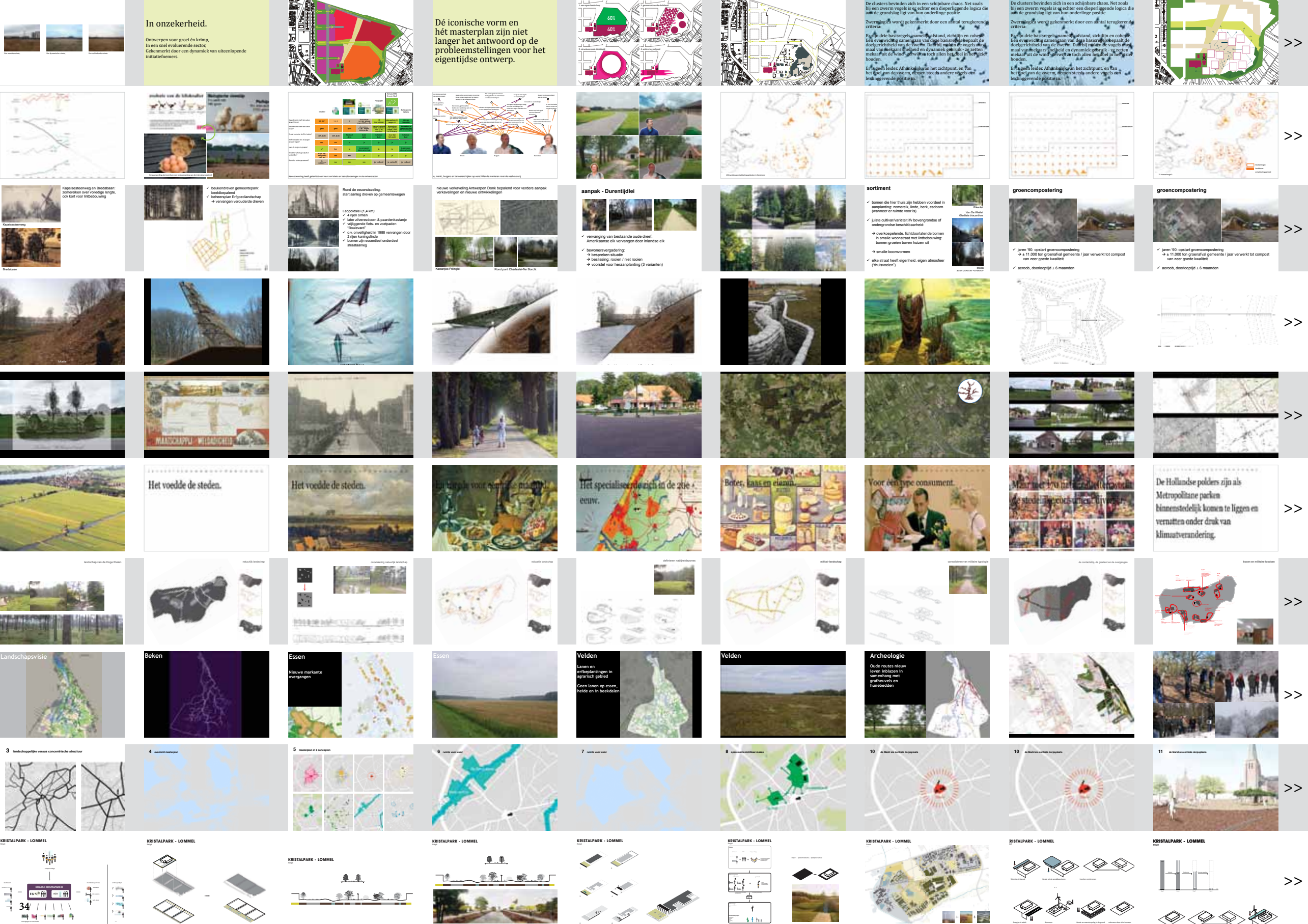
www.landschapsarchitect.be // www.brut-web.be

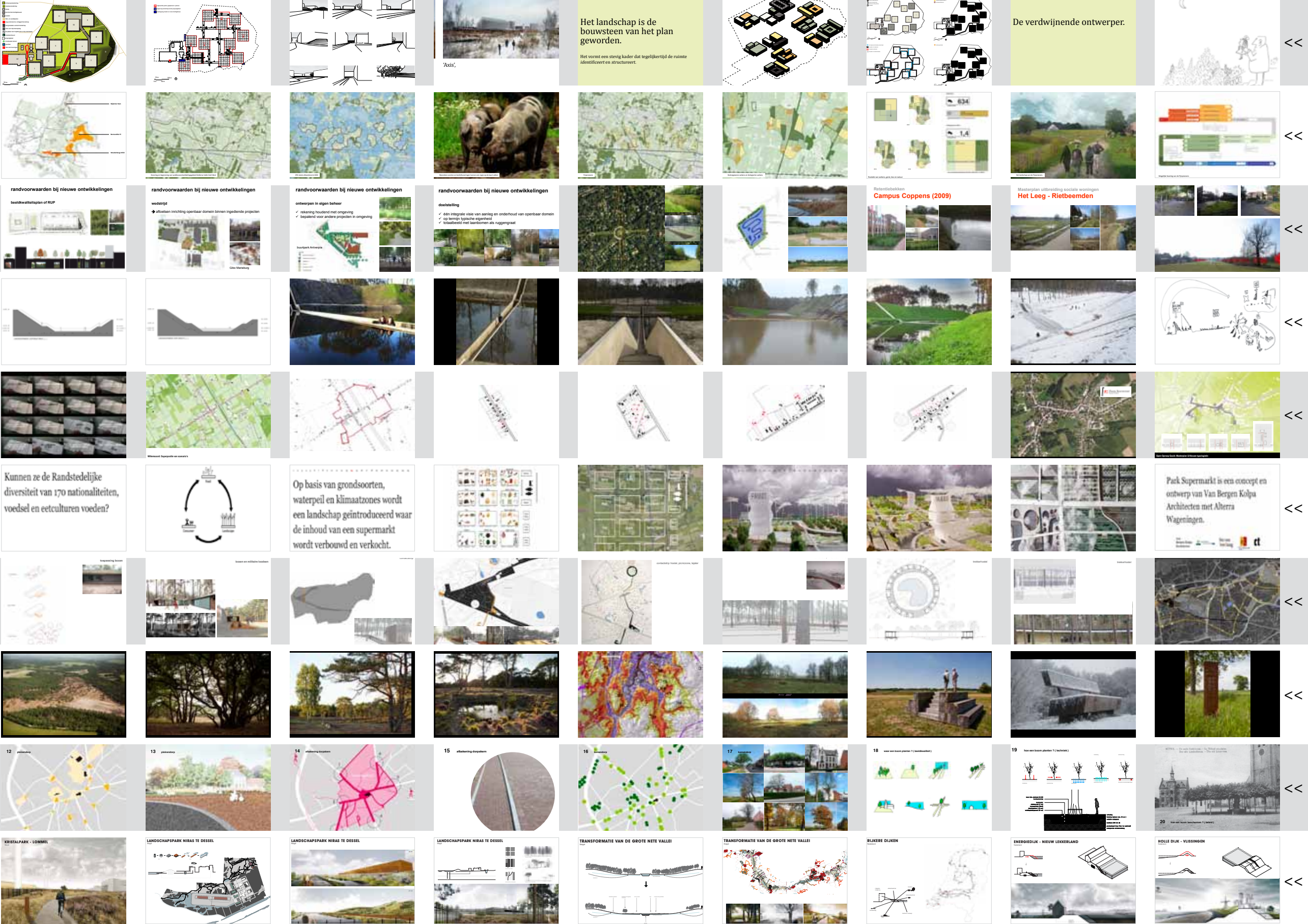
10. DELVA LANDSCAPE ARCHITECTS – KRISTALPARK LOMMEL

Het plan voor duurzaam industrieterrein Kristalpark te Lommel werd gemaakt door DELVA Landscape Architects en PLUSoffice. In de planvorming is het onderliggende landschap het uitgangspunt om te komen tot een duurzaam industrieterrein (800ha) met een sterke, specifieke identiteit. Ondernemen wordt er gecombineerd met energieopwekking, recreatie en natuurontwikkeling.

www.delva.la

1		Meerdere tijdsdimensies, meerdere betekenislagen. Het landschap, of de zeer lange tijdsduur. De infrastructuur, of de lange tot middellange tijdsduur. Het gebouw, of de middellange tot korte tijdsduur. Mentale, functionele en ecologische relaties.	>>
2			>>
3			>>
4			>>
5			>>
6			>>
7			>>
8			>>
9			>>
10			>>

VISIE: INTEGRAAL LANDSCHAPSONTWERP

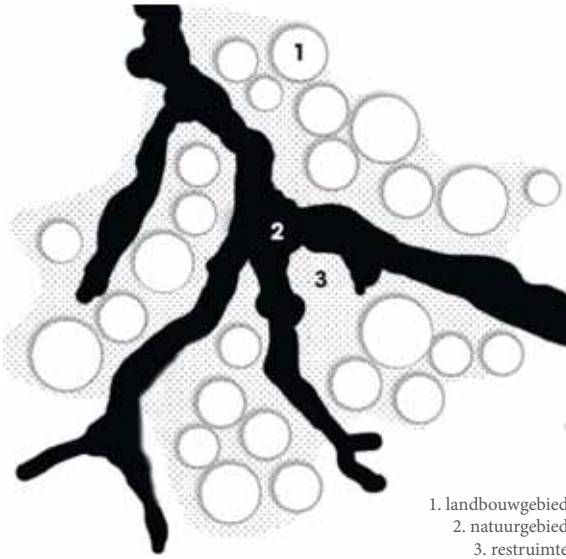
DELVA Landscape Architects ontwikkelde, tijdens de korte en intensieve periode van het Landschapslab in mei 2013, een visie voor de Noorderkempen. De visie is geen afgerond plan, maar een prikkelend betoog voor een integrale ideevorming en aanpak van het landschap.

*Tekst en beeld: Steven Delva
DELVA Landscape Architects*

LANDSCHAPPELIJKE VISIE VOOR DE NOORDERKEMPEN

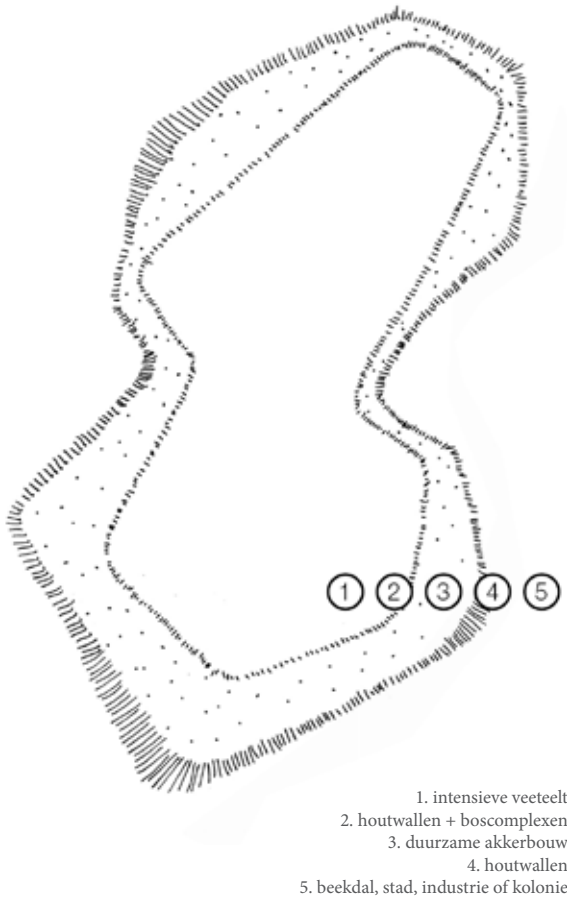
Tussen het landschap van de Noorderkempen in Vlaanderen en het landschap net over de grens is een groot verschil te zien. De vele ruilverkavelingen in Nederland hebben het landschap veranderd in een kil, open productielandschap. In Vlaanderen vormen de landbouwvelden, historische structuren en bomenlanen een lieflijk coulisselandschap, waar onbenoemde ruimtes ontstaan tussen gronden die als natuur worden bestempeld en landbouwgronden met veebedrijven.

BEEKVALLEIEN

Ruilverkavelingen kunnen worden gezien als basis voor nieuwe impulsen in het landschap, met als doel een dynamisch, cultuurhistorisch, economisch, recreatief en ecologisch interessant landschap te creëren. In een 'zachte ruilverkaveling' worden landbouwgronden in de beekvalleien uitgeruild tegen vrijgekomen gronden weg van de ecologische structuren op gebiedsniveau. De valleien worden brede ecologische corridors, niet enkel voor fauna en flora, maar ook voor nieuwe economische en ecologische activiteiten die zich naadloos voegen in het bestaande landschap.

Gecombineerde ecologische en economische activiteiten zijn onder andere waterzuivering door rietlanden. Het geproduceerde loof doet dan weer dienst als basisstof voor vergistinginstallaties voor het creëren van biobrandstof. Bedrijven en woongebieden kunnen de vrijgekomen energie inzetten, waardoor een rijkere en directe relatie tussen energielandschappen en afnemer ontstaat.

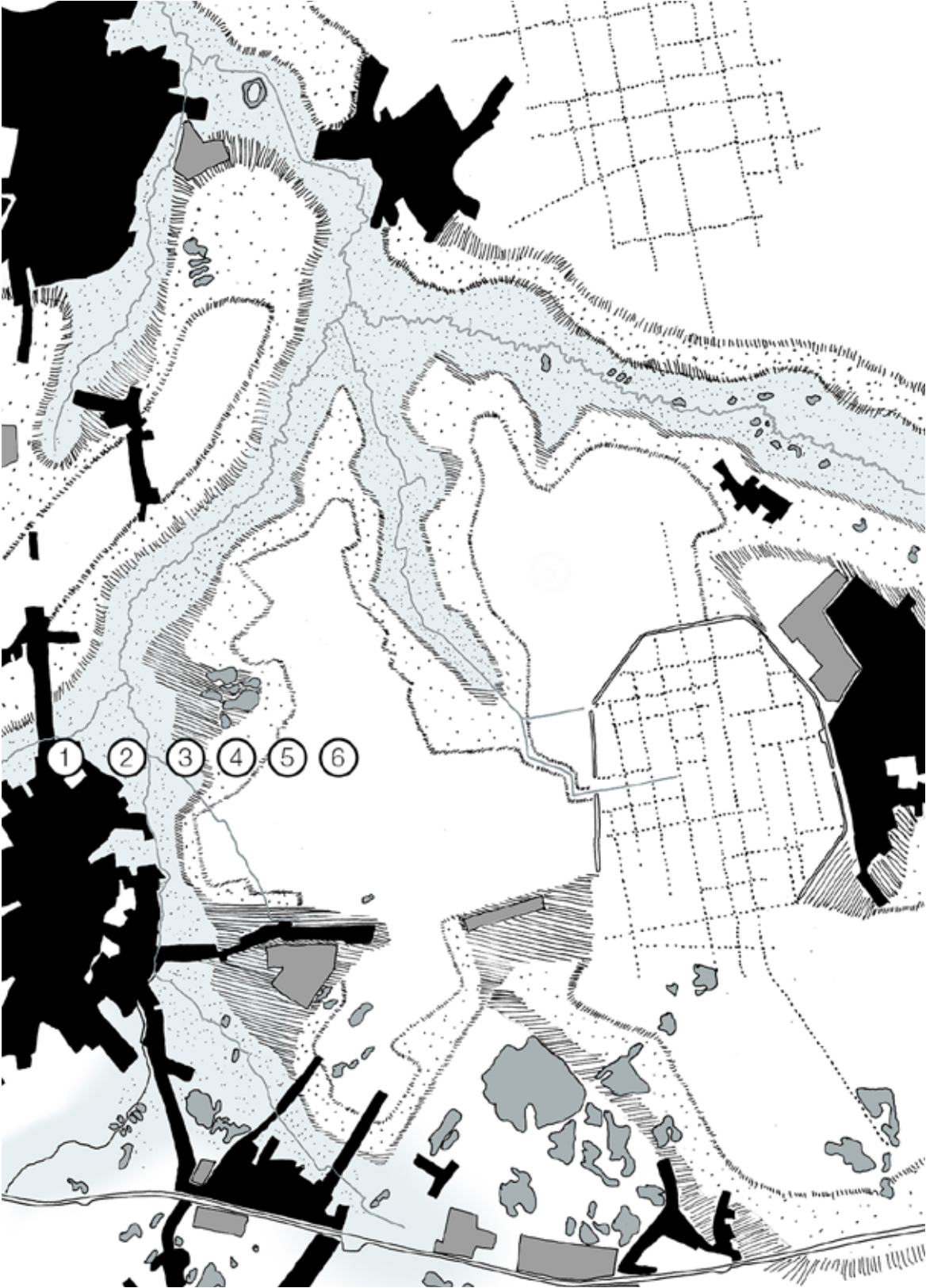

VEETEELT EN GRASLANDEN

De ontwikkeling van de veeteelt dient bekeken te worden op grote landschappelijke schaal, eerder dan het behandelen van incidentele initiatieven en ontwikkelingen op kleine schaal. In de visie krijgt de veeteelt met zijn gras- en maïslanden ruimte om te ontwikkelen, en dus te veranderen, maar wel binnen bepaalde beperkingen. Deze beperkingen worden opgesteld door een team van specialisten (het kwaliteitsteam), dat alle ruimtelijke en energetische ontwikkelingen in de regio beschouwt en van advies voorziet. Veeteelt kan zo ook een essentieel onderdeel zijn van het energielandschap van de Noorderkempen.

AKKERLANDEN

De vrijgekomen, onbenoemde ruimtes worden samengebracht aan de randen van de beekvallei en rond de intensieve graslanden van de veetelers. Ze worden omzoomd door bestaande en nieuwe houtkanten of vruchtdragende struwelen. In de ontstane ruimte is plaats voor extensieve akkerbouw, die de streek voorziet van zijn dagelijks voedsel. Bij het produceren van gewassen onttrekken de planten de rijke stoffen uit de grond, komende van hoger gelegen intensieve landbouw. Oppervlaktewater en grondwater verlaten de akkerbouwzone armer richting de waterlopen. Op die manier doen de nieuwe akkerlanden, naast de productie van lokale producten, dienst als buffer tussen de hoger gelegen intensieve landbouwgronden en ecologisch interessante corridors langs de beekvalleien.

1. Rijkervorsel
2. beekdal van de Kleine Mark
3. houtwallen + boscomplexen
4. duurzame akkerbouw
5. houtwallen
6. intensieve veeteelt

AANBEVELINGEN:

- >> De Noorderkempen is in deze visie een dynamisch landschap en geen statisch parklandschap.
- >> Het bijzondere landschap van de Noorderkempen dient bekeken te worden op landschappelijke schaal en niet slechts een optelsom te worden van incidentele initiatieven en ontwikkelingen op te kleine schaal. Dat is, gezien de aandacht voor natuurontwikkeling, een reëel gevaar.
- >> Een landschap wordt gevormd door het gebruik dat, tot niet zo lang geleden, werd gedictieerd door de bodemkundige, waterstaatkundige en topografische mogelijkheden en beperkingen. Met het voortschrijden van de techniek is dit veranderd, waardoor de diversiteit aan landschappen vermindert en alles op elkaar begint te lijken. Door de mogelijkheden en beperkingen te accepteren en herwaarderen,

ontstaat opnieuw een leesbare structuur in het dichtslippende landschap.

- >> De biotische en abiotische mogelijkheden en beperkingen kunnen worden aangevuld met een stelsel van een beperkt aantal regels die zo effectief mogelijk zijn. De regels worden geformuleerd vanuit een karakterisering van het gebied en zijn ontwikkeling, en een visie op de meest wenselijke ontwikkelingsrichting. Een nieuwe kijk op landschappelijke waarden ontstaat: oude waarden, toebedeeld aan landschappelijke elementen, worden aangevuld met nieuwe waarden van onder meer energieopwekking, voedselproductie en waterzuivering.
- >> De Noorderkempen moet de ruimte krijgen om zich te ontwikkelen, en dus te veranderen, binnen bepaalde beperkingen. Nieuwe ontwikkelingen zijn mogelijk zolang zij zich voegen in het geheel. Alleen dan ontstaat een geheel

dat meer is dan de som der delen: een sterk en dynamisch landschap dat zich onderscheidt van aangrenzende regio's.

- >> Het zou goed zijn als de regio zich verenigt en een gebiedsvisie ontwikkelt. Niet in detail, maar juist in grote lijnen en met een open vizier. Dus geen plan, maar een concept, een visie. Deze visie zou uitgedragen moeten worden door een klein team van specialisten (een kwaliteitsteam), dat alle ruimtelijke ontwikkelingen in de regio beschouwt en van advies voorziet. Die adviezen kunnen vervolgens door een overkoepelend bestuur worden bekrachtigd, of soms naast zich neergelegd.
- >> Alle onderzoeken - landschappelijk, stedenbouwkundig, verhalend, archeologisch, of anders - dragen bij aan het doorgronden van de regio en haar geschiedenis, en zijn buitengewoon zinvol. Maar behoud door ontwikkeling is niet een kwestie van onderzoek in het verleden, maar een kwestie van ontwerp voor de toekomst. Dat vereist visie, een

ontwerpende benadering en een terughoudende attitude, om met zo min mogelijk middelen en ingrepen een maximum aan effect te bereiken. Door het inzetten van nieuwe ontwikkelingen om de historie en identiteit aan te scherpen, te verduidelijken of om ongewenste aanpassingen uit het verleden alsnog beter te integreren in het geheel.

- >> Ten slotte is het wenselijk een visie voor de regio te richten op de middellange termijn, zeg 2040, en te definiëren wat dan bereikt moet zijn en wat een landschappelijk actieplan op korte termijn als impuls kan geven. Welke structuren en energielijnen moeten worden opgezet om te zorgen voor een dynamisch landschap waarin de historie als vanzelf is geïntegreerd? Een landschap waarbij nieuwe, nu nog niet voorstelbare ontwikkelingen, zich kunnen voegen in het geheel zonder het aan te tasten. Ze kunnen het landschap juist versterken. Dat vereist een sturing van de dynamiek van het landschap tot een geheel met een sterke eigenheid. <<

VERSLAG: DEBAT ONTWERPEND ONDERZOEK VOOR DE NOORDERKEMPEN

Tekst: Jürgen Vandewalle

Wat is de kracht van ontwerpend onderzoek en wat kan het betekenen voor het landschap van de Noorderkempen? Dat was het centrale vraagstuk dat, na een kleine week gebundelde activiteiten over het landschap, op tafel werd gelegd tijdens een afsluitende gespreksavond. Een nulmeting van de Noorderkempen door middel van een ontdekkingstocht door het gebied, een lezing van tien vooraanstaande landschapsontwerpers én een onderzoeks- en ontwerplab over dat landschap dienden als insteek voor de ontwikkeling van een visie en een debat over de rol van ontwerpend onderzoek.

KRIJTLIJNEN VOOR DE NOORDERKEMPEN

Steven Delva van DELVA Landscape Architects zette enkele krijtlijnen uit die voor de ontwikkeling van de regio (beeld)bepalend zouden kunnen zijn. Maar niet alleen deze visie is het product van het doorlopen intensieve proces, ook het samenbrengen van verschillende spelers die soms weinig samenwerken. Het feit dat zij tijdens deze week samen 'de boer op' gingen tijdens een excursie of gezamenlijk aan de ontwerptafel zaten, kan als eerste krijtlijn tellen. Eén speler kan de ontwikkeling van de regio niet alleen trekken, meerdere partners zijn nodig om iets in beweging te zetten. Deze beoogde sectoroverschrijdende samenwerking inspireerde DELVA Landscape Architects om een geïntegreerde visie uit te werken, die verschillende facetten van het probleem in zich opneemt.

Steven Delva start zijn exposé met een verwijzing naar de ontwikkeling in het Noorden van Turnhout. Daar wordt tussen drie nieuwe kernen van telkens ongeveer duizend woningen een landschapspark aangelegd. De vraag rijst of men op deze schaal kan spreken over de integratie van landschap en stad. Wordt de nieuwe wijk een symbiose van natuur of cultuur of merken we straks dat niet meer dan een veredeld stukje groen rond de bebouwing werd gedrapeerd?

Het probleem van schaal en de zoektocht naar synergie in een landschap met verschillende functies, facetten en actoren zijn dan ook aandachtspunten die in de visie worden meegenomen. Te vaak worden kleine, afzonderlijke gebieden gerealiseerd die elkaar niet onderling versterken of zelfs volledig naast elkaar functioneren. DELVA Landscape Architects wil op zoek gaan naar de fricties tussen verschillende zones, de restructies tussen stad en platteland, om deze in te zetten om het landschap zelf te versterken.

EEN ZELFVOORZIENEND ENERGIELANDSCHAP

Een andere belangrijke insteek werd verduidelijkt aan de hand van een referentieproject, namelijk het project Glymps in Amsterdam. Waar de productie van energie vroeger ruimtelijk zichtbaar was in het landschap, bijvoorbeeld het ontginnen van veen, wordt de energieproductie tegenwoordig door middel van ondergrondse kabels en leidingen steeds vaker aan het oog onttrokken. Voor Amsterdam ontwierp Delva Landscape Architects een energielandschap waarin de burger 'een glimp' kan opvangen van de energieproductie. Delva onderzoekt ook voor de Noorderkempen hoe de regio een productielandschap kan worden en wat dit ruimtelijk kan betekenen. De zelfvoorziening van de regio en de zichtbaarheid van de energieproductie vormen de economische basis voor een geïntegreerd landschap.

In een tijd waarin de gemiddelde maaltijd van een gezin 33.000 kilometer aflegt en voedsel niet langer lokaal of regionaal geconsumeerd wordt, stelt zich de vraag in hoeverre in de Noorderkempen ruimte is om lokale en regionale landbouw uit te bouwen en een eigen voedselketen op te zetten. DELVA Landscape Architects ziet hiervoor potentieel in de typische restructies tussen stad en platteland of tussen veeteelt en beekvalleien. In deze onbenutte tussenruimtes kan rondom historische boerderijen akkerbouw ingevoegd worden die de vaak harde grens tussen de verschillende gebieden doet vervagen. Dit niet alleen fysiek, maar ook met betrekking tot de energiehuishouding: akkerbouw kan werken als een filter tussen veeteelt en beekvallei, terwijl de mestoverschotten van het vee de akkers van nutriënten kunnen voorzien. Delva werpt het idee op dat sommige landschapsstructuren meer zijn dan natuur, ze kunnen ook ingezet worden als een schakel in de productie van energie. De beekvalleien kunnen water zuiveren door middel van riet, dat vervolgens gebruikt kan worden als biomassa.

De visie die DELVA Landscape Architects presenteert, is geen masterplan met een opdeling in gebieden. De ontwerpers gaan op zoek naar een manier om het bestaande landschap te complementeren door het invoegen van nieuwe activiteiten die de energiehuishouding van het landschap vervolledigen. De visie is overigens geen vastgelegde opvatting, DELVA Landscape Architects wil eerder de kaarten schudden zodat nieuwe opgaven en opportuniteiten leesbaar worden.

HET MOBILISEREND VERMOGEN VAN ONTWERPEND ONDERZOEK

Het aansluitende debat was niet zozeer een beoordeling van de gestelde visie, maar eerder een algemene analyse over de waarde van ontwerpend onderzoek. Moderator Sofie Troch (team Vlaams Bouwmeester) vroeg het panel op welke manier ontwerpend onderzoek (het poneren van hypothetische scenario's en vraagstellingen) een hefboom kan betekenen voor de beleidscontext.

Volgens Roeland Dudal (Architecture Workroom Brussels) wordt de rol van ontwerpers ten opzichte van maatschappelijke problemen totaal onderbenut en is dat een probleem op zich. Waar het huidige beleidskader te sectoraal benaderd wordt (er zijn aparte ministers van landbouw, natuur, wonen en ruimtelijke ordening), kan de ontwerper specifieke problemen meer geïntegreerd benaderen. In de ruimte, het werk- en verbeeldingsterrein van de ontwerper, komen alle problemen samen en kan ook de toekomst geprojecteerd worden door middel van beelden. De ontwerper en het ontwerpend onderzoek moeten hier dus hun taak opnemen als sectoroverschrijdend medium. En deze rol moet niet alleen ingevuld worden in de stedelijke ruimte waarvoor al veel aandacht is, maar ook in de niet-bebouwde ruimte waarin nog de meest krachtige bijdrage voor de toekomst kan worden geleverd.

René Van der Lecq (Ruimte Vlaanderen) ziet vooral opportuniteit in het mobiliserend vermogen van ontwerpend onderzoek. Door los te durven denken van bestaande beelden en de vrijheid te nemen om out of the box te werken, kunnen mensen worden samengebracht en nieuwe allianties gesmeed. Ontwerpend

onderzoek speelt die rol het best wanneer het niet denkt in grote plannen, bijvoorbeeld door een nieuwe visie voor Vlaanderen te willen maken, maar wel wanneer het de richting aanduidt, elementen naar voren schuift en ideeën aanbrengt die op streekniveau in maatwerk uitgewerkt kunnen worden. De bottom-up ingesteldheid van ontwerpend onderzoek creëert een dynamiek die binnen het vaak dwingende kader van Vlaanderen niet denkbaar is.

Voor Rik Röttger (gedeputeerde provincie Antwerpen) moet ontwerpend onderzoek zich weerhouden van het afleveren van een finaal product als ontwerpvisie. De visie die voor de Noorderkempen werd gepresenteerd, lijkt een grote finaliteit en maakbaarheid te bezitten die bijvoorbeeld bij de kolonies in Wortel en Merksplas soms als problematisch wordt ervaren. Ook komt het erop aan op welke manier men de visie omzet binnen de bestaande context. Röttger verwijst naar zijn eigen streek rond Boom waarin de visie is uitgezet om oude steenbakkerijen te beschermen, maar deze nog nauwelijks rechtstaan omdat weer en wind zich niets aantrekken van dergelijke ideeën. Om een visie praktisch te vertalen en deze werkbaar te maken, stoot men meer dan waarschijnlijk op verschillende hindernissen.

De voorgestelde visie is echter een startpunt, stelt Steven Delva, ze kan duiden wat op specifieke locaties mogelijk is. Het voortborduren op de bestaande planologische context kan dan wel eenvoudiger werken maar is niet effectief. Ontwerpend onderzoek toont wat binnen het planologisch kader niet mogelijk is, dat is juist haar grootste meerwaarde.

TUSSEN DROOM EN DAAD STAAN PRAKTISCHE BEZWAREN

Op die distantie tussen beleid en ontwerpend onderzoek werd dieper ingegaan. Zo stelt Roeland Dudal dat lokale politici wel geïntrigeerd zijn door bepaalde visies, maar ze niet over de kennis of het instrumentarium beschikken om deze te verwezenlijken. Kan ontwerpend onderzoek ook impact hebben op het beleidskader? Als het instrumentarium immers niet meewil, moet in het veld buiten de lijntjes gekleurd worden.

Ook Stijn Sneyers (Intercommunale Ontwikkelingsmaatschappij voor de Kempen) stelt dat de droomlandschappen uit het ontwerpend onderzoek vertaald moeten worden naar lokale politici en dat het beleidskader in functie daarvan aangepast moet worden. Bepaalde droombeelden kunnen ook angstig zijn voor lokale politici, daarom moeten deze politici vanaf het begin mee aan tafel zitten.

Uit de zaal kwam de vraag wat de correcte schaal is voor ontwerpend onderzoek en of de regionale schaal niet te groot is om lokale politici te overtuigen. Volgens Sofie Troch wordt ontwerpend onderzoek niet alleen ingezet voor ontwikkelingen van een grote schaal, maar evenzeer - ook door het team van de Bouwmeester - voor een kleinere schaal zoals de herbestemming van een loods. Volgens Roeland Dudal moeten we zien waar de maatschappelijke problemen zich manifesteren en dat is meestal op grote (zelfs internationale) schaal of op kleine lokale schaal. Een beleidsniveau als de Intercommunales kan hier wellicht het best op inspelen.

DE VALKUIL VAN DE SNELHEID

Vanuit de zaal wordt opgeworpen of ontwerpend onderzoek niet te vaak in de valkuil van de snelheid trapt, waarin snel ideeën worden ontwikkeld waarvan de implementatie moeilijk is. Er wordt verwezen naar het idee van de zelfvoorziening uit de visie, dat heel gemakkelijk voorgesteld kan worden maar waarvoor in de realiteit weinig interesse is. Dergelijke ideeën moeten dan ook geassisteerd worden door de gepaste data.

Roeland Dudal poneert dat het doorlopen van de traditionele wegen van informatiewinning een traag proces is, waarbij ontwerpend onderzoek in feite niet per se snel is maar wel versnellend zou kunnen werken. Voor de zich stellende maatschappelijke problemen is naast een goed uitgewerkte visie

ook heel wat onderzoek nodig. De ontwerperswereld op zich heeft te weinig kennis en beschikt niet over specialisten om deze problemen aan te pakken. Het gaat er dan ook niet om snel een bepaalde wensdroom door de realiteit te duwen, maar om de zoektocht naar specialisten en kennis te versnellen. Ontwerpend onderzoek is geen *deus ex machina*, maar staat juist in het begin van het proces.

René Van der Lecq ziet ontwerpend onderzoek vooral op de barrières van het beleid vastlopen. Vlaanderen is een geheel van eigendomsrechten waarin de oplossingen die voorgesteld worden in een visie vaak niet gerealiseerd kunnen worden. Angstig als we zijn, zijn we niet in staat iets los te laten en hebben we de neiging om alles terug in de lijntjes te kleuren waarin een visie niet past, stelt iemand uit het publiek. René Van der Lecq antwoordt dat we inderdaad moeten leven met een zekere realiteit waarin door het juridische statuut van bepaalde gronden de slaagkansen van ideeën moeilijk ingeschat kunnen worden. Ontwerpend onderzoek kan de experimenteerruimte creëren die op een visie voor 2050 kan broeden, maar voor een visie 2020 en zelfs 2030 wordt dat minder vanzelfsprekend.

Het gaat hier om een echte *catch-22*, zegt Roeland Dudal, waarin verschillende partners snel rond tafel zitten en beslissingen nemen, maar wanneer aan het institutionele framework moet worden gesleuteld men vaak terugvalt op zekerheid. Het visionaire staat altijd in spanning met het institutionele en net die defensieve houding moet doorbroken worden. In het Waalse gewest staat men al veel verder op dat vlak, toch bekijken ook veel juridische instanties het proces in die regio met argusogen.

Het debat werd beëindigd met de vraag of de visie van DELVA Landscape Architects inhoudelijk in een interessante richting wijst voor de Noorderkempen. Bart Wuyts (Strategische Projectenorganisatie Kempen) ziet de zelfvoorziening van de regio als een interessante piste voor de transitie van deze regio, maar wijst op het feit dat die zelfvoorziening niet alleen door energie, maar vooral door de aanwezige materialen gedragen wordt. Bepaalde grondstoffen zijn inderdaad aanwezig, maar meer opportuniteit stelt zich diep in de grond waar geothermie eenzelfde economische invloed kan hebben als de windmolens aan de kust.

Roeland Dudal wijst erop dat we zelfvoorziening niet mogen romantisieren. Al sinds de Middeleeuwen is Vlaanderen geen autarkisch gebied. Alleen in tijden van crisis was sprake van zelfvoorziening, aangezien in andere periodes Vlaanderen steunde op een rijk en dynamisch handelsnetwerk. Volgens Rik Röttger is zelfvoorziening geen utopie. Vroeger plukten mensen bessen en sprokkelde ze hout op eigen grond. De vraag is echter of een dergelijke situatie economisch haalbaar is. Ook moeten we erkennen dat bepaalde organisaties zoals de Europese Unie juist zijn opgericht om de lokale zelfvoorziening te overstijgen.

TUSSEN ONTWERPTAFEL EN DEBATTAFEL

De avond werd besloten met een kritische beschouwing van filosoof Gideon Boie die het hele landschapstraject meeliep, van ontdekkingstocht tot de afsluitende lezing. Hij bouwde zijn betoog op vanuit twee filosofische vraagstukken: de relatie tussen twee delen en de verhouding van het ene deel tot het andere. Zo ziet hij een grotere verwevenheid tussen politiek en ruimte dan meestal wordt aangenomen. Hij stelt dat de ruimte altijd politiek is en dat deze twee gegevens niet uit elkaar kunnen worden gehaald. De traditionele opdeling waarin de ontwerper beelden maakt en de politicus vooral instaat voor organisatie is dan ook achterhaald. De ontwerptafel en de debattafel zijn één en dezelfde tafel. Door het produceren van beelden kan of moet ontwerpend onderzoek rechtstreeks inwerken op het beleidskader.

Ook in de relatie tussen het lokale en hogere beleidsniveau ziet Boie een intense relatie ontstaan. De situatie waarin het lokale slechts kan uitvoeren wat binnen het grote kader past, is niet kwalitatief. Op ontdekkingstochten en analyses als diegene die tijdens deze week zijn uitgevoerd, stellen zich unieke lokale problemen die meegenomen kunnen worden naar het Vlaamse

niveau. Als voorbeelden daarvan ziet hij het communale landschap, het gebruik door verschillende partners op hetzelfde moment, van Weelde Statie of de specifieke problemen van de glastuinbouw bij het Geheul. Beide zijn toonvoorbeelden van unieke lokale situaties waaruit men lessen kan trekken die algemeen gelden. De relevantie van wat in de Noorderkempen gebeurt, is van belang voor Vlaanderen in zijn geheel. Hij beschouwt de vaststelling die tijdens de ontdekkingstocht werd gemaakt, dat de kolonies een uitzonderlijke maar niet typische context scheppen, als onvolledig. Het unieke van de kolonies kan net wel een belangrijke insteek bieden voor andere situaties in Vlaanderen.

Boie benoemt de activiteiten van het Landschapslab als nulmeting: een aandachtige lezing van de gelaagdheden in het landschap, positiebepaling van de actoren, registratie van de verlangens, enzovoort. Het is belangrijk zich bewust te zijn van wat in het verleden is gebeurd in dit landschap en niet een generiek ontwerpconcept te reproduceren dat de gelaagtheid van de Noorderkempen negeert. Volgens Rik Röttger kunnen we het landschap lezen als een palimpsest. Dat is een stuk leer, een manuscript, dat steeds afgeschraapt werd en opnieuw gebruikt. Het afschrappen is echter nooit absoluut, het manuscript vormt in feite een gelaagtheid van verschillende teksten die over elkaar liggen. Ook het landschap van de Noorderkempen is een palimpsest met lagen van betekenis die ver terugreiken in het verleden. De nulmeting vertrekt niet van een maagdelijk landschap, maar van een gelaagd gegeven waaraan nieuwe lagen kunnen worden toegevoegd. <<

ESSAY:
EEN NULMETING BEGINT BIJ NUL

Drie vragen over de aard, het nut en het onderwerp van ontwerpend onderzoek in de Noorderkempen.

Tekst: Gideon Boie, *BAVO*
Beeld: Toon De Clerck, *fotograaf*

Hoe kan vanuit kleine steden en landelijke gebieden een ruimtelijk programma geformuleerd worden dat voorbij gaat aan de gebruikelijke verstedelijking? Architectuurcentrum Ar-Tur nam in samenwerking met Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete en de Warande de proef op de som met de organisatie van een Landschapslab in de Noorderkempen. Het afsluitende debat bracht de leermomenten uit verschillende programmaonderdelen samen. Het onderstaande artikel reconstrueert enkele discussiepunten.

1 WAT IS ONTWERPEND ONDERZOEK ?

Moderator Sofie Troch (Team Vlaams Bouwmeester) trapt het debat af met de filosofische vraag: ‘wat is ontwerpend onderzoek en wat betekent het voor de regio Noorderkempen?’ Prompt beantwoordde zij zelf het eerste deel van de vraag vanuit de werking van de Vlaams Bouwmeester: ‘Ontwerpend onderzoek poneert hypothetische scenario’s en vraagstellingen die als hefboom functioneren voor de gegeven beleidscontext.’ Het voordeel van de vliegende start was dat snel duidelijk werd dat de panelleden vooralsnog weinig toe te voegen hadden. De repliek van René van der Lecq (Ruimte Vlaanderen) en Roeland Dudal (Architecture Workroom Brussels) paste naadloos in de definitie van de Vlaams Bouwmeester. Jammer genoeg werden de lokaal betrokken panelleden niet gehoord omtrent hun opvatting van ontwerpend onderzoek. De gegeven beleidstoepassing van ontwerpend onderzoek verscheen hiermee als enige denkpiste. De consensus werd verstoord toen deputé Rik Röttger (bevoegd voor o.a. leefmilieu, natuur en landschap en integraal waterbeleid) het woord nam. Het ontwerpend onderzoek van DELVA Landscape Architects bestempelde hij als een landschappelijk totaal kunstwerk dat niet onderdoet voor de kolonies van Wortel en Merksplas. De droombeelden, zo stelde hij, laten de essentiële vraag onbesproken: hoe vertalen we al deze mooie ideeën naar de realiteit?

De provocatie van de deputé plaatst vraagtekens bij ontwerpend onderzoek voor zover het uitdrukkelijk als beleidsinstrument neergezet wordt. Geen wonder dat een politicus de uitvoering van het ontwerpend onderzoek, en zo het laatste woord, naar zich toetrekt. En terecht, de uitzonderlijke erfgoedwaarde van de kolonies is ondenkbaar zonder een uitzonderlijke overheidsopdracht. Ontwerp gaat hierbij hand in hand met herhuisvesting, tewerkstelling en ordehandhaving.

Het probleem is dat binnen deze discussie het omgekeerde evengoed waar is. Als ruimtelijk ontwerp niet denkbaar is zonder een politiek fiat, dan geldt het omgekeerde ook. Een politiek akkoord blijft een ijle, zwevende speculatie als het niet geïnformeerd wordt vanuit een ruimtelijk ontwerp waarbinnen engagementen afgerekend worden. Politiek en ruimte liggen verknoot als een Möbiusring waardoor de vraag wie het laatste woord voert weinig relevant is.

Bepalend voor de aard van ontwerpend onderzoek is de vraag naar haar ‘bestemming’. In het debat leek een of ander beleidsprogramma de noodzakelijke alfa en omega van ontwerpend onderzoek. Maar kan het ontwerpend onderzoek de bestuurlijk niveaus kortsluiten en een private of maatschappelijke organisatie rechtstreeks adresseren? Of kan het ontwerpend onderzoek interesses agenderen en in functie hiervan nieuwe samenwerkingsverbanden creëren? Zo ja, welke uitgangspunten vormen in die gevallen de leidraad van het ontwerpend onderzoek? Kortom, een andere bestemming verandert de coördinaten van het debat fundamenteel.

2 WAT IS HET NUT VAN ONTWERPEND ONDERZOEK ?

Een tweede discussiepunt betrof de functie van ontwerpend onderzoek binnen het veranderende ruimtelijke beleid in Vlaanderen. René van der Lecq lichtte toe hoe de leidraad bij de opmaak van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen ligt in het subsidiariteitsbeginsel. De regionale overheid denkt niet langer in termen van afbakeningen, arceringen en pijlen. In de plaats daarvan komen een set van prikkelende begrippen, strategische keuzen en voorbeeldprojecten die de lokale partners stimuleren hun gedroomde landschappen zelf te realiseren.

De kritiek op het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) werd door het panel unaniem beaamd. Lokale ontvoogding past in de verschuiving van ruimtelijke ordening naar ruimtelijke ontwikkeling – een wereld van verschil binnen dezelfde afkorting. Terwijl de eerste interpretatie van R.O. steunt op het algemene structuurplan als belangrijkste instrument, draait bij de nieuwe interpretatie alles om locatie-specifieke ontwikkelingsprojecten. Het ontwerpend onderzoek blijkt een handig instrument in de culturomslag. Het panel oppert verschillende functies, onder meer: >> Ontwerpend onderzoek smeedt coalities. Speculatieve

toekomstbeelden stellen betrokken partijen in staat om onderlinge verlangens af te stemmen en engagementen vast te leggen. >> Ontwerpend onderzoek zorgt voor een integrale benadering – weliswaar binnen de contouren van het specifieke project. Schotten tussen de verschillende beleidsniveaus (nationaal, regionaal, lokaal) en beleidsectoren (ruimte, erfgoed, natuur, toerisme, ...) verliezen betekenis. >> Ontwerpend onderzoek kript de ambitie op en kleurt buiten de lijntjes.

Het enthousiasme wordt getemperd door Roeland Dudal die een mogelijke *catch-22* ontwaart. Hij waarschuwt dat een visionair ontwerpend onderzoek vroeg of laat stoot op de onwrikbare grenzen van het institutionele kader. Opmerkelijk is dat de overheidsdiensten zich bewust zijn van deze problematiek. René van der Lecq legt uit hoe in het Beleidsplan Ruimte plaats gemaakt wordt voor uitzonderingszones waarin alle regels opgeheven worden. Het probleem blijft echter gelijk zolang er geen antwoord komt op de vraag hoe de regelvrije experimenten vanuit hun geïsoleerde bestaan vertaald worden naar een structurele verandering binnen de institutionele realiteit van gewestplannen, eigendomsrechten en dergelijke meer.

Een heel andere *catch-22* schuilt in de manier waarop de beoogde subsidiariteit aanleiding is voor een nieuwe bevoogding. Wat het meest opvalt aan de ‘Vlaamse’ krachttermen is het generische karakter ervan: veerkrachtige ruimte, productief landschap, ruimtelijk metabolisme, enzovoorts. Ook al lijkt het lokale niveau aan zet, de abstracte termen maken dat zo goed als elke lokale actie past binnen de Vlaamse doelstellingen. Het is ook de reden waarom de krachttermen probleemloos gereproduceerd worden binnen de meest uiteenlopende situaties.

Eerder dan vrij experiment, is een precieze bepaling van de gebruikte krachttermen nodig. Over welke ruimtelijke veerkracht spreken we, wie benut die veerkracht, om wat te doen en met welk resultaat? Ook hiertoe is ontwerpend onderzoek een nuttig instrument. Speculatieve scenario’s kunnen de houdbaarheid van de krachttermen uittesten binnen concrete, lokale situaties. Ook kan het ontwerpend onderzoek vanuit de Noorderkempen eigen krachttermen formuleren en op de Vlaamse agenda prikken. Pas dan zal duidelijk worden hoe serieus Vlaanderen het neemt met lokale ontvoogding.

3 WAT IS HET ONDERWERP VAN ONTWERPEND ONDERZOEK ?

Een laatste discussiepunt in het debat was de juiste schaal waarop het ontwerpend onderzoek in de Noorderkempen gedaan wordt. De vraag is of het ontwerpend onderzoek een visie moet formuleren op de leefomgeving van pakweg Hoogstraten tot Arendonk? Of zijn er strategische ontwerpuitdagingen die bepalend zijn voor de Noorderkempen als geheel? De juiste schaal is, met andere woorden, een vraag naar het juiste onderwerp van ontwerpend onderzoek. Het panel kwam niet tot een eenduidig standpunt.

Een discussie tijdens het eerste programmadeel van het Landschapslab is uiterst relevant. Naar het einde van de 'Ontdekkingstocht Noorderkempen' waarschuwde Jan Bastiaens (Vlaams Instituut Onroerend Erfgoed) voor een al te gemakkelijke fascinatie met de kolonies van Wortel en Merksplas. Hij stelde – terecht – dat de vorm van de kolonie niet typisch is voor de werkelijke ontwerpuitdagingen in de Noorderkempen. De schaalvergroting, inbedding en ontsluiting van de tuinbouwcomplexen is veel bepalender.

De impact van de tuinbouw neemt echter niet weg dat ook de kolonies vandaag een betekenis en waarde hebben. Met het oog hierop is het zinvoller om niet te vertrekken van het 'typische' geval, maar van het 'universele' element. Het typische zoekt naar het bijzonder geval dat beeld staat voor de Noorderkempen als zodanig. Het universele zoekt in elk afzonderlijk geval een betekenis en waarde die de Noorderkempen overstijgen en direct relevant zijn op een hoger – Vlaams, Belgisch, Europees – niveau.

De stopplaatsen op de ontdekkingstocht bieden een ideale aanleiding om de oefening te maken. Zo stond de groep aan het vliegveld van Weelde Statie stil bij de geschiedenis van de heide als gemene grond en de teloorgang van deze traditie in de 18de eeuw ten voordele van grootgrondbezit. De latere omvorming tot militair domein maakt dat gronden als deze tot op vandaag grotendeels intact zijn gebleven en bovendien 'wit' ingekleurd staan op de gewestplannen. Om beide redenen is de grond erg gegeerd voor diverse exploitatie (recreatie, woonuitbreidingsgebied, gevangenis, enzovoort). Niets staat echter in de weg van een herstel van de oorspronkelijke gemene grond. Op die manier kan de ruimtelijke ontwikkeling van de 'witte' vlekken een voorbeeld stellen aan Vlaanderen rond onroerend erfgoed en gemeenschappelijk grondgebruik.

Een andere spannende uitdaging ligt bij de alleenstaande en vooral ook leegstaande kerkgebouwen in het landschap – de ontdekkingstocht stond stil bij de kapel van het Geheul. De Noorderkempen kan als proeftuin functioneren van hergebruik van religieus erfgoed dat voorbij gaat aan vermarkting – de invulling van restaurant, hotel of boekhandel is wellicht niet aan de orde op een uitgestrekte heide. Of wat te denken van de explosieve uitgroei van de tuinbouw tot industrieel complex met alle problemen van dien aard (logistiek, ontsluiting, voorzieningen, geurhinder, lichtvervuiling, uitzicht). De ruilverkaveling nieuwe stijl zorgt voor de mobiliteit van Noorderkempense grond.

Tijd en ruimte ontbreken in dit artikel om de universele betekenis te identificeren in de andere stopplaatsen van de ontdekkingstocht, zijnde: Wortel-Kolonie, dorpslint Rijkevorsel, Sint-Jozef, verblijfspark Breebos, Merksplas-Kolonie en de nieuwe stadsboerderij in het noorden van Turnhout. In ieder geval kan een ontwerpend onderzoek van start gaan dat niet volgend, maar bepalend is voor het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen in opmaak. Het succes van het Landschapslab ligt niet in de zoektocht naar een niche binnen de abstracte krachttermen die vanuit een hoger beleidsniveau opgedrongen worden. De inzet is omgekeerd: het Landschapslab formuleert vanuit de lokale realiteit van de Noorderkempen eigen krachttermen en inspireert van hieruit het nieuwe ruimtelijke beleid in Vlaanderen. <<

JOUW GEDROOMDE LANDSCHAP: WERKEN, LEVEN, WONEN

Je werkt, leeft en woont in de Kempen en doet dat, bewust of onbewust, in het Kempense landschap. We wilden graag ontrafelen wat voor ons publiek het meest sprekende beeld was en wat het bij hen oproept. Op postkaarten konden deelnemers per categorie hun favoriete beeld kiezen.

WERKEN

1

>> “Mij lijkt dit werken met een minimale vervuiling en een groot rendement.”

>> “Een werk dat groen en ecologisch is, wie wil dat niet?”

>> “Werken op de kadans van het water...”

2

>> “Dieren zijn mijn werk. Ik vraag me af: wat ben ik voor de dieren?”

>> “Mocht ik kunnen kiezen, ik werd bioboer.”

>> “Ik zoek rust en ruimte, ook in mijn werk.”

3

>> “Wanneer rijdt er terug een tram in de Kempen?”

>> “Mijn werk moet goed bereikbaar zijn, ook met het openbaar vervoer.”

>> “In de stad heb je meer kans op werk.”

LEVEN

1

>> “Typisch Kempense rust.”

>> “Vluchten uit dagelijkse stress.”

>> “Hier heerst stilte.”

>> “Onthaasten.”

2

>> “Het ganse beeld is een ode aan een groen en ongerept landschap, het lijnenspel en het vogelperspectief doen me verlangen om erin te verdwalen.”

WONEN

1

>> “Voor mij is gedroomd wonen kunnen wonen in of nabij een groene omgeving, dichtbij de natuur... Dit zijn voor mij de woontroeven van de Kempen.”

>> “Dit lijkt mij het mooiste compromis van natuur en bewoning.”

2

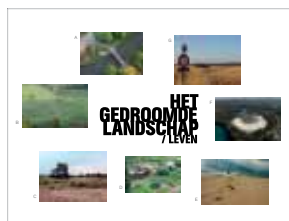
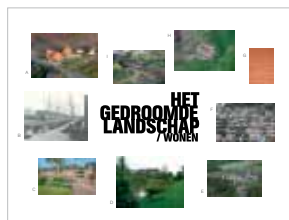

3

>> “Een groene omgeving, buitenruimte, maar ook sociale betrokkenheid, leuk!”

>> “Ziet er uit als een gezellige buurt om in te wonen.”

RECENSIE:
EXPOSITIE WEG VAN VLAANDEREN

Tijdens festival Het Gedroomde Landschap werd de tentoonstelling Weg van Vlaanderen geopend. Curator Jeroen Laureyns laat zien op welke manier kunstenaars het sterk veranderende Vlaamse landschap de afgelopen vijftig jaar in beeld hebben gebracht. Journaliste Sarah Vankersschaever bezocht de tentoonstelling en schreef erover in De Standaard.

EXPO 'WEG VAN VLAANDEREN' OVER HET VLAAMSE

Vloeken op het vlakke land

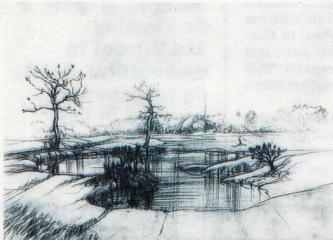
Zet het raam open, hang het hoofd buiten. Wedden dat u meer beton dan boom ziet en altijd wel ergens een snelweg hoort fluisteren? Welaan dan, dan mag u zich Vlaming noemen. Want het mag er dan allemaal vertrouwd uitzien, de idylle van het Vlaamse landschap was ooit groener en stiller. Alleen hebben we een expo nodig om dat in te zien. Sarah Vankersschaever

Wie herinnert zich niet een nacht waarin hij met gesloten ogen lag te luisteren? Het raam op een kier, de hitte als het deken te veel op het lijf, de handen slapend maar de geest klaarwakker. En terwijl jij je doodstil houdt, raast de wereld in de verte verder: getoeter om niets, het mistroostige gefluister van de snelweg, de kadans van een trein zonder vertraging. De kunstcriticus Jeroen Laureyns ergerde zich als kind blauw aan die nachten. Niet vanwege de slapeloosheid maar vanwege het ontbreken van de stilte. Als curator van de expo Weg van Vlaanderen in De Warande in Turnhout rekent hij vandaag af met de ruis die hem het genot van oorverdovende stilte ontnam. Of hoe iemand met ondertitels als 'Het rampgebied Vlaanderen' en 'My fucking countryside' toch nog veel aan de verbeelding overlaat. Weg van Vlaanderen is een statement. Geen pamflet, geen artistiek activisme maar een pittige stellingname over het landschap waar we vandaag als Vlamingen in overleven. Dat we dat als ervaringsdeskundigen intussen wel weten, zegt u? Tuurlijk. Maar we weten alleen wat onze blik ons dagelijks bevestigt. Wat we niet weten, is wat Vlaanderen niet is. Omdat het ge-

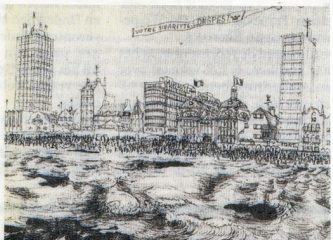
brek zich niet zomaar laat zien tijdens onze rit van thuis naar huis en terug. Ziedaar de toegevoegde waarde van kunstenaar en curator: het gebrek vertalen naar een verlangen. Het Flandrien-gevoel. Een van de mooiste werken die deze gedachte op canvas vat, is de binnenkomer 'De picknick' (1886-1887) van Emile Claus. De ultieme romantische idylle van het oude Sint-Martens-Latem: zon, gras, de Leie. Van zo'n landschap konden alleen maar kindjes komen. Daartegenover staat de installatie van Roger Raveel (1971) die al schilderend protesteerde tegen het kanaliseren van de Leie. De bedreiging van zijn idylle noopte de Machelse kunstenaar tot artistiek verzet. Weinig kindjes, veel herrie, zeg maar. Na Claus en Raveel volgt de abstractie van Raoul De Keyser, de betweterige utopie van Renaet Braem, de poëtische tristesse van Hans Op de Beeck of gewoonweg de harde cijfers van wetenschappelijk onderzoek: we bouwen dit stukje aardkloot vol aan een hels tempo. En niemand staat stil bij de vraag of we dat wel willen. Erg opgewekt word je niet van de eerste helft van de expo: Jeroen Laureyns toont hoe groen de idylle van het Vlaamse landschap ooit was, hoe de betonrot vandaag aan de toekomst van ons landschap

knaagt en hoeveel we kapotge-maakt hebben met onze collectieve smakeloosheid en ondoordachtzaamheid. Wham. Het inzicht treft je als een blinde gevel vlak in het gezicht. Maar geen haat zonder liefde. De queeste van Laureyns reikt verder dan het ontmaskeren van de idylle als illusie. Met de landschapsfoto's van onder anderen Michiel Hendryckx en Stephan Vanfleteren schemert in de Vlaamse vlakte ook iets van onze identiteit door. Het charmant kneuterige van een moestuin naast een snelweg, het Flandriengevoel van asfalt en regenkapjes en het baksteenfetisjisme van de blinde gevel. Dit zijn wij, ontgensprekelijk. De herkenning valt niet te ontkennen. Ook met het verdriet van Vlaanderen moet de Vlaming zich vroeg of laat verzoenen. Verkavelingsdrang 'Onze rivieren zijn open riolen.' 'We kunnen het ons niet langer permitteren om welvaart te creëren ten koste van de natuurlijke rijkdom.' 'We zijn op hol geslagen boeren, niet meer in toom gehouden door vermoedheid en natuur.' 'Onze huidige verkavelingsdrang is fysiek onmogelijk geworden.' In de expo regent het statements van onder anderen de Vlaamse Bouwmeester Peter Swinnen en de auteur Daniël Robberechts.

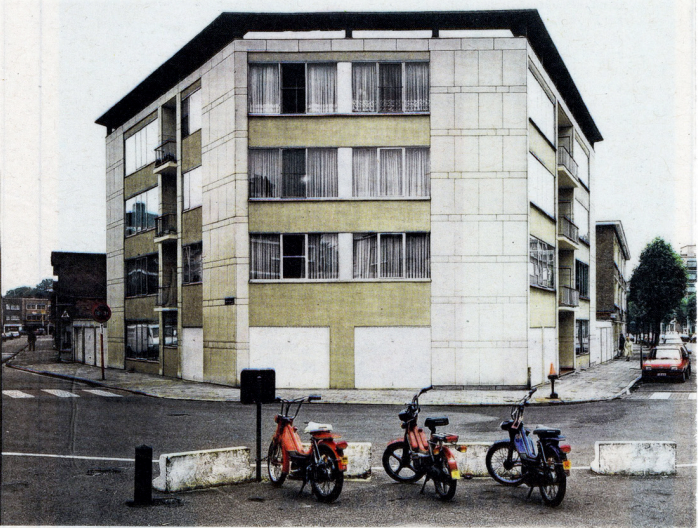
LANDSCHAP IN DE WARANDE IN TURNHOUT

'Gardening', 2001. © Hans Op de Beeck

De kust van het lelijkste land ter wereld. © Renaet Braet

Zonder titel, 1995. © Niels Donckers

Zaventem, 2009. © Michiel Hendryckx

Het Heuvelland, 1976. © Walter Derrulder

We weten niet wat Vlaanderen niet is. Omdat het gebrek zich niet zomaar laat zien tijdens onze dagelijkse rit van thuis naar huis en terug

De expo toont ons dat het stiltegebied de ondergang van de stilte is, en een betonnen toekomst wel solide maar niet leefbaar

Weg van Vlaanderen wil de bezoeker niet weg uit Vlaanderen maar wil hem via woord en beeld tot de kritische afstand dwingen die nodig is om de koers van het schip bij te sturen. Dat lukt. Laureyns verzamelde kunstenaars die bewust (Wim Delvoye) maar evengoed onbewust (Emile Claus) de context schetsen die noodzakelijk is om wat we vandaag zien in perspectief te plaatsen. Dat de moestuin het zwaktebod van een landschap is, het stiltegebied de ondergang van de stilte maar evengoed dat een betonnen toekomst wel solide maar niet leefbaar is. Wat Laureyns in de expo niet doet, is het gemis, het besef en het nostalgische verlangen optillen naar een perspectief. Voor groene alternatieven of een artistieke utopie is er geen plaats in de expo. Ook in het boek beperkt de geschiedenis zich tot vandaag. Jammer, want als de expo ons vertelt waarom we niet weg moeten uit Vlaanderen, willen we ook wel graag horen hoe we ervoor moeten zorgen dat we kunnen blijven. 'Weg van Vlaanderen: hedendaagse Vlaamse landschappen in de beeldende kunst 1968-2013', gecureerd door Jeroen Laureyns in De Warande, Turnhout. Nog tot 25/8. Gelijknamige publicatie uitgegeven bij Uitgeverij Hannibal.

REDACTIE

Ar-Tur, centrum voor architectuur, stedenbouw en landschap in de Kempen

MET BIJDRAGEN VAN

Gideon Boie, BAVO
Steven Delva, DELVA Landscape Architects
Jürgen Vandewalle
Karlien Maes (RLKGN)
Bas Van der Veken (RLKGN)
Evelien Pieters (Ar-Tur)
Edith Wouters (Ar-Tur)

FOTOGRAFIE

Bart Van der Moeren
Toon De Clerck

GRAFISCHE VORMGEVING

Dienst communicatie de Warande

UITGEVER

Ar-Tur, via Brave New Books
Warandestraat 42
2300 Turnhout
info@ar-tur.be

EDITIE

CAHIER #1, augustus 2013

Dit cahier bevat de verslaglegging van het Landschapslab, deel van festival Het Gedroomde Landschap. De activiteiten vonden plaats tussen 15 en 21 mei 2013 in Turnhout en de Noorderkempen. Het festival was een samenwerking tussen de Warande, Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete en Ar-Tur.

de Warande
www.warande.be

Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete
www.rlkgn.be

Ar-Tur
www.ar-tur.be

MET DANK AAN

Alle deelnemers van het Landschapslab, experts, sprekers en panelleden.

AR-TUR WORDT ONDERSTEUND DOOR

de Warande
de Vlaamse Overheid
Stad Turnhout
Assiver
Vande Moortel

